

ARQUITECTURES ABSENTS A ONDARA. LES CAPELLETES DEL BARRI DEL CRIST

Carles Martí Ginestar

carlesmartiginestar@gmail.com

RESUM: un treball sobre l'antic Calvari del Barri del Crist a Ondara. El propòsit de l'estudi és localitzar i analitzar cada una de les antigues capelles construïdes en obra de mamposteria i ceràmica esmaltada representant cadascuna de les catorze estacions que conformen el *via crucis*.

PARAULES CLAU: architectures absents, ceràmica, estació, capelleta, Calvari, Barri del Crist, Ondara.

RESUMEN: Un trabajo sobre el antiguo Calvario del Barrio del Cristo en Ondara. El propósito del estudio es analizar y localizar cada una de las antiguas capillas construidas en obra de mampostería y cerámica esmaltada representando cada una de las catorce estaciones que conforman el *via crucis*.

PALABRAS CLAVE: arquitecturas ausentes, cerámica, estación, capilla, Calvario, Barrio del Cristo, Ondara.

ABSTRACT: a research about the old Way of the Cross in Ondara's Christ district. The aim of this study is to analyse and localize each of the old chapels built in masonry and adorned ceramics representing the fourteen stations of the Way of the Cross.

KEYWORDS: absent architectures, ceramic, station, chapel, Way of the Cross, Christ district, Ondara.

ÜBERSICHT: eine Forschung über den Kreuzweg im Ondara's Christusquartier. Die Absicht dieser Studie ist, die

alten Stationen aus Mauerwerk und glasierte Keramikplatten, an denen die vierzehn Stationen des verloren gegangenen Kreuzweges dargestellt waren, zu lokalisieren und analysieren.

SCHLÜSSELWÖRTER: abwesende Architekturen, Keramik, Station, Kapelle, Kreuzweg, Christusquartier, Ondara.

Pròleg

Arquitectures Absents a Ondara és un projecte que pretén recuperar i donar a conèixer aquelles construccions importants del poble que han desaparegut, o que per les modificacions que han patit, ja no les trobem en el seu estat original.

La vocació d'aquest projecte és clara, materialitzar-se en una exposició a base de panells monogràfics amb fotografies, textos, plànols d'arquitectura essencials (plantes, seccions o alçats) i l'acompanyament d'alguna maqueta representativa. El resultat d'aquesta recerca pretén crear un vincle entre les generacions més joves i els nostres majors; d'aquesta manera, els que van tenir l'oportunitat de conèixer aquell patrimoni, compartiquen les seues històries personals sobre els vestigis del nostre poble.

Patrimoni seleccionat

Entre el Patrimoni desaparegut o distorsionat, posarem el punt de mira en construccions tant de caràcter religiós com civil. Destacarem, aquelles dutes a terme com a conseqüència de la bonança econòmica en temps d'exportació de la pansa, i que presenten major rellevància com el Teatre Eslava l'any 1888 o la Plaça de Bous el 1901.

- Teatre Eslava
- Trinquet *Las Delicias*
- Antic Pont del Prado
- Escola Els Pins
- Font Fonda
- Pòrxens, Plaça Major
- Mercat Municipal
- Capelletes del Barri del Crist
- Ermita del Crist
- Plaça de Bous (primitiva)
- Cinema Victoria

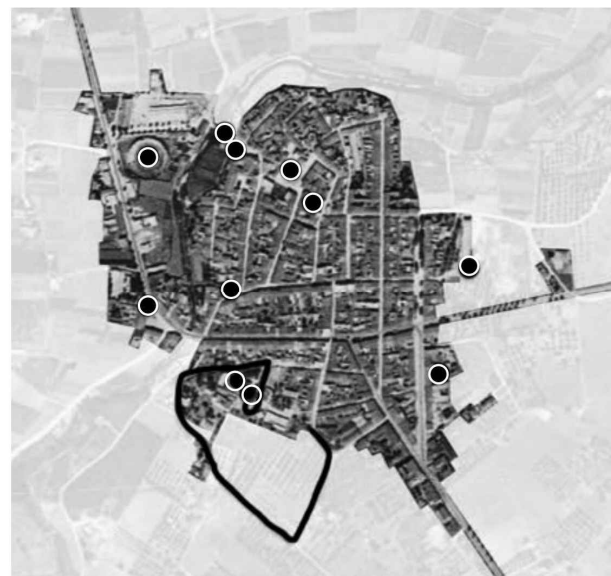

Figura 1. Plànol d'Ondara amb la ubicació del Patrimoni objecte d'estudi.

Les Capelletes del Barri del Crist

Origen del calvari

A finals del segle XVIII i sobretot al llarg del XIX apareixen de forma generalitzada els calvaris a la Marina Alta. La construcció de les primeres capelles a Ondara fou cap a finals del 1852 seguint l'exemple d'altres municipis veïns. Segons les paraules del metge Miralles:

En primeros de Enero se ha dado principio al nuevo Calvario que se ha construido a expensas de algunos devotos, haciendo cada uno de ellos una capillita, colocando la primera en la misma esquina del cementerio.¹

Figura 2. Ubicació de l'antic cementeri entre els carrers Sant Lluís, carrer Constitució i Santa Anna.

Com és el cas d'Ondara i Alcalalí a la nostra comarca, el camí del Calvari s'iniciava en un punt de marcat caràcter religiós: el cementeri. Dit açò, cal afegir que parlem de l'antic *camposanto* i no l'actual, que va ser inaugurat el 1854 a les Alfatares. La localització exacta d'aquell primer cementeri quedava definida pel traçat del carrer Sant Lluís, Constitució i Santa Anna. Aquesta ubicació no va ser casual, sinó que

es trobava connectat al vial més important que enllaçava el nucli urbà consolidat i el nou barri en desenvolupament, el carrer Sant Joan de Déu.

Per definició via crucis, en llatí “camí de la creu” o popularment també anomenat calvari, és una pràctica devocional catòlica típica de la Setmana Santa i que conforma un recorregut. Aquesta, recorda els diferents successos de la vida de Jesucrist des del moment en que va ser pres i condemnat, fins la seua crucifixió i sepultura.

A cadascun dels passatges, queda assignada una estació (parada del camí) fins completar el calvari amb un total de catorze estacions segons el format de via crucis tradicional.

Les estacions o capelletes, es reconeixen generalment com estructures o pilons verticals d'obra emblanquinada o pedra de silleria rematades normalment amb una creu. Les capelletes, i d'ahí el seu nom popular, estaven destinades a acollir en els seus nínxols la representació de cadascuna de les estacions i pautar el recorregut del via crucis.

Estació I: Jesús és condemnat a mort

Estació II: Jesús porta la creu

Estació III: Jesús cau per primera vegada

Estació IV: Jesús troba a sa mare, la Verge Maria

Estació V: Simó el Cirineu ajuda a Jesús a portar la creu

Estació VI: La Santa Verònica eixuga el rostre de Jesús

Estació VII: Jesús cau per segona vegada

Estació VIII: Jesús consola a les dones de Jerusalem

Estació IX: Jesús cau per tercera vegada

Estació X: Jesús és despullat de les seues vestidures

Estació XI: Jesús és clavat en la creu (crucifixió)

¹ MIRALLES, Robert: *Ondara dels orígens a 1900*, ps.507-508

Estació XII: Jesús mor en la creu

Estació XIII: Jesús és davallat de la creu

Estació XIV: Jesús és sepultat

Desenvolupament urbanístic i desaparició de les capelles

L'exemple d'Ondara, al Sud del carrer Nou i l'Oest de l'avinguda d'Alacant - amb la particular existència d'elements urbans com el calvari i l'Ermita del Crist, va originar una mena de segon poble que, amb el temps, es convertiria en l'actual barri del Crist, també anomenat barri del calvari o de les capelletes.

Però va ser el ràpid i feroç desenvolupament urbà del barri, la raó per la qual comencen a desaparèixer aquestes peculiars construccions. El traçat dels carrers no sempre va coincidir amb els camins preexistents i les fites entre bancals, on s'havien erigit les capelletes. Així que, per un costat, la necessitat d'obrir nous carrers - i el posterior alçament de les cases-, i per altre, la manca de protecció i escàs interès, tant per part de les autoritats civils com eclesiàstiques, va significar la desaparició, quasi total, de les capelles.

Figura 3. Posició original de la Capelleta I a l'encreuament del Carrer Constitució i Santa Anna. El transformador elèctric del Carrer Santa Anna n'és revelador.

Figura 4. Capelleta V situada a l'encreuament de l'Avda. de l'Oest i Carrer Menéndez Pidal amb riurau de Baidal al fons.

Figura 5. Capelleta situada al Carrer Menéndez Pidal, pròxima a l'Ermita del Crist.

Figura 6. Plànol aeri de les Capelletes de l'antic calvari.

El Patrimoni conservat de l'antic calvari

Les manisetes traslladades

Els plafons de la primera estació (Jesús és condemnat a mort), són les restes més conegudes de l'antic calvari d'Ondara. De fet, són els únics que es conserven exposats de manera pública a la fatxada del carrer Constitució n° 9, casa contigua al Forn de Gabriel Ana. El seu estat de conservació és relativament bo, llevat dels impactes sobre els soldats romans. D'aquesta capella cal dir, tal i com ens va fer saber el nostre veí Pepe Gil, que actualment no s'hi troba en la seua ubicació original. Ell mateix va rebre, en el seu dia, l'encàrrec de tombar-la i moure els plafons fins on es poden contemplar a dia de hui. L'antiga posició de la capella es dedueix que n'estaria a l'encreuament del carrer Santa Anna i Constitució, tal i com s'aprecia a la Figura 3.

Figura 7. Capelleta I: Jesús és condemnat a mort.
Detall de les manises del carrer Constitució, 9.

L'últim nínxol de maçoneria

Són molts els que hauran passat pel carrer Fondària sense adonar-se'n de l'existència d'una de les antigues capelles. Es tracta d'una xicoteta construcció juxtaposada a una de les cases del camí. Però la particularitat d'aquesta no sols rau en la curiosa, al mateix temps que antinatural juxtaposició -aquestes tenen la vocació de ser elements verticals aïllats-, sinó també per tractar-se de l'únic nínxol que conservem. Gràcies a la supervivència d'aquesta capella coneguem les dimensions aproximades de les capelles, però no podem dir el mateix de les seues manises. Per desgràcia, solides, fruit de l'abandonament i objecte de nombroses malifetes durant els darrers anys.

Figura 8. Última capella que es conserva de l'antic Calvari corresponent a l'Estació VI, juxtaposada a la fatxada de Casa Pepita la Guapa.

Els plafons que creiem desapareguts

Durant la recerca d'informació van ser molts veïns del poble, i en especial els del barri, els que van brindar el seu temps i incalculable ajuda. Però la recollida d'informació no sempre és una tasca fàcil de gestionar. Els testimonis orals poden no correspondre amb les fotografies o, fins i tot, arriben a contradir-se entre veïns. Però de vegades també hi ha lloc per a les sorpreses. En aquest cas, parlem del descobriment de dos plafons ceràmics supervivents, corresponents a les dues últimes estacions i que es troben en perfecte estat de conservació.

L'estació XIII, penúltima del calvari, va ser retirada per un dels veïns en el moment en què, com molts altres, va haver d'alçar casa. Com que la capelleta es trobava a la seua parcel·la, va decidir guardar-la amb la intenció de recol·locar-la un dia a la fatxada. Tot i que mai va ser reubicada, les manises han quedat durant tots aquests anys sota la protecció i cura del nostre veí.

*Figura 9. Manises en perfecte estat de conservació.
Capelleta XIII: Jesús és davallat de la creu*

Per altra banda, i seguint un camí semblant al de la capelleta anterior, els plafons corresponents a l'última estació encara continuen en vida. Cal assenyalar, que va ser de les capelletes més difícils de trobar i va ser gràcies a un testimoni revelador, el que va fer que pararem especial atenció a la clàssica fotografia dels Festers del Crist davant de l'Ermita. Imaginar que el Calvari culminaria en l'Ermita podia considerar-se una obvietat, però la localització exacta de la capella era tot un interrogant per esclarir. Com que l'ermita ha estat objecte de nombroses intervencions,

calia agafar alguna foto dels Festers, però no qualsevol. La clau estava en agafar-ne una anterior al 1988 i posar atenció a la llinda de la porta (Figura 10). Exactament va ser en aquest any quan la capelleta va ser substituïda per una campana. Una vegada retirada de la fatxada de l'Ermita, un altre veí del poble va decidir guardar-la i donar notícia a la Parròquia. Sense haver rebut cap resposta de què fer amb les manises, encara les conservava en un magnífic estat i sense ser conscient de la quantitat d'informació que aquestes manises aportarien (Figura 11).

Figura 10. Fotografia Festers del Crist del 72.

*Figura 11. Manises ceràmiques en excel·lent estat de conservació.
Capelleta XIV: Jesús és sepultat.*

Les capelles i els plafons ceràmics

Les capelletes

Les capelletes del via crucis són generalment mollons o pilons verticals i exempts (Figures 3, 4 i 5) amb un espai resguardat a mode de nínxol destinat a la col·locació de les manises. La composició formal de les capelles d'Ondara segueix un esquema clàssic dividit en tres parts: basament, fust i remat clarament diferenciats.

Gràcies a la capella que es conserva al carrer Fondària podem fer la següent descripció. El basament és una base paral·lelepípedica de 60cm d'alçada i un metre d'amplària. Sobre aquesta i separada amb uns taulells diferenciadors, arranca el cos principal o fust lleugerament més estret de 90cm on destaca el nínxol o fornícula destinat a la col·locació de les manises a una alçada aproximada de 215 cm. Per davall de la ceràmica vora els 180 cm d'alçada, apareix una nova línia de motlura. I per últim, una coberta piramidal a quatre aigües que arranca sobre unes motlures i es resol amb teula àrab als quatre careners i rajola plana en els intersticis a mode de faldons. Amb la creu com a punt més alt, arriba a una alçada total d'uns 3,5 metres.

Els materials emprats en la construcció d'aquests mollons era la maçoneria, és a dir, obra tradicional a base de ciment i rajoles pintades en blanc on destacava sobretot la ceràmica policromada de les estacions.

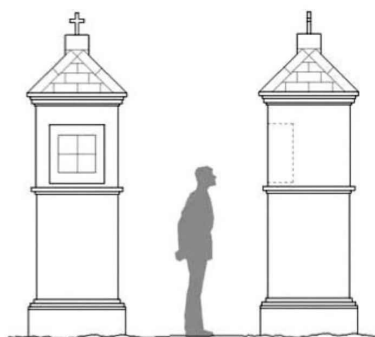

Figura 12. Vista frontal (esquerra) i vista lateral (dreta) d'una capelleta del calvari d'Ondara amb les mesures extrems de la capelleta del Carrer Fondària.

Els plafons ceràmics

Les estacions del calvari d'Ondara, com la majoria de casos de la Marina Alta, estan compostes per un total de quatre taulells amb format de 2x2 i 20x20 cm cadascun col·locats en un espai protegit anomenat fornícula. La dimensió del nínxol, en el cas d'Ondara, és 60x60 cm i una profunditat de 30cm per tal de protegir la ceràmica de l'acció del sol, pluja o gelades.

Pel que fa a l'antiguitat dels plafons, sabem gràcies a una publicació específica sobre ceràmica de la Marina Alta,² que les estacions del calvari d'Ondara estan datades de l'any 1942.

A més d'això i com anomenàvem abans, el descobriment de la catorzena capelleta va revelar el nom de l'empresa fabricant de la ceràmica (Figura 13).

Figura 13. Detall firma del fabricant L. Mora - Manises Capelleta XIV i última del Calvari d'Ondara.

Així doncs, tal com demostra la firma en la última de les estacions sabem que els plafons d'Ondara procedeixen de la fàbrica de taulells Leopoldo Mora de Manises. Fàbrica que a dia de hui encara continua oberta. Tal i com ens va fer saber aquesta empresa, els taulells van ser pintats per Mariano Boix i arribats des de València, segurament, per mitjà del Sr. Vicente Costa Avellà, constructor i, en el seu dia també,

² SENDRA BAÑULS, Fernando: *Plafons ceràmics i imatges devocionals a la Marina Alta*

alcalde de Pedreguer. Aquest vincle comercial justifica l'existència, tant a Ondara com en la comarca, del nombrós Patrimoni ceràmic procedent d'aquest fabricant tauleller.

Imatge	Lloc	Datació
Mare de Déu de la Soledat	Centre Parroquial d'Ondara	-
Sant Vicent Ferrer	Beniaia	1954
Calvari	Ondara	1942
Calvari	Murla	1950
Calvari	Vall de Laguar	1950

Figura 14. Exemple de ceràmiques procedents de la fàbrica de Manises, Leopoldo Mora.

Diversitat de plafons a Ondara

Però si el Calvari va ser erigit el 1852 i els plafons són del 1942, què hi va haver els 90 anys anteriors? Hi havia altres manises abans d'aquestes? A dia de hui no és un fet confirmat, però sembla haver indicis que així va ser.

Si parem atenció al pati de llums del Centre Parroquial d'Ondara, trobem diferents ceràmiques acompanyant una Mare de Déu de la Soledat - també de Leopoldo Mora - emmarcades en una motlura (Figura 15). Entre aquestes ceràmiques, s'hi troben un total de sis estacions de calvari. Més concretament cinc plafons del que pareix ser un mateix via crucis (Estacions I, II, III, IV i VII) i un altre plafó de diferents característiques, i per tant d'un altre calvari diferent (Estació XIII).

Tot i no poder confirmar la procedència d'aquestos sis plafons, no és difícil imaginar que les manises van ser reemplaçades a Ondara amb el pas del temps per diverses raons. Per una banda, els efectes derivats de la humitat, és a dir, el despreniment de fragments a causa de la inflor i el posterior esclafit de la ceràmica. O d'altra banda, l'acció voluntària de

l'home com són, especialment freqüents, els trets de balins o pedrades sobre les cares dels soldats romans i les seues armes, o fets històrics excepcionals com el de la Guerra Civil (on va ser destruït un nombrós patrimoni religiós). Per tant, estem davant del suposat d'haver tingut un total de 3 calvaris, o millor dit, un únic on es van mantenir les capelletes, però on van anar substituint-se les manises conforme van fer-se malbé.

Figura 15. Plafons ceràmics del Centre Parroquial Santa Anna d'Ondara.

Un altre fet que atorga més versemblança a l'hipòtesis anterior, és el fet de trobar a Ondara manises amb molt diferents tipus d'estargit³. Del que s'intueix, podria ser una de les manises del calvari original de finals del XIX pel seu estat de conservació més delicat (Figura 16, esquerra). Aquest primer calvari podria haver estat reemplaçat pel natural deteriorament de l'esmalt i la ceràmica; passant per un altre calvari; passant per un altre calvari de major qualitat pictòrica, gràcies, segurament, als avanços tècnics en la producció taulellera i decorativa

³ Estargit: tècnica de dibuix primitiva que consisteix en utilitzar una plantilla retallada per a la reproducció seriada de dibuixos.

(Figura 16, centre). La substitució d'aquests plafons podria obeir a la seua destrucció parcial en temps durant la Guerra fins arribar als últims plafons amb una fantàstica policromia i un dibuix que mostren un control absolut de la perspectiva així com l'acompanyament de text en cada estació. Aquest fet podria tenir relació amb una creixent alfabetització de la població.

Figura 16. Plafons ceràmics del Centre Parroquial (esquerra i centre) i plafó supervivent del calvari d'Ondara.

Situació i recorregut del Calvari

Com tots els calvaris de la Marina Alta, el d'Ondara consistia també, o al menys inicialment, en un recorregut periurbà (Figura 17), és a dir, un traçat amb inici a les rodalies del poble i final sobre una elevació rematada per l'ermita del Santíssim Crist de l'Agonia.

A diferència de recorreguts més clàssics, com bé podria ser el calvari d'Alcalalí en línia recta ascendent de 270m, el calvari de Murla en forma de "V" i 200 metres de longitud, o el de calvari de Vall de Laguar en ziga-zaga d'uns 260m. El d'Ondara tenia la particularitat de seguir un traçat caragolat i una longitud de de 700 m. Aquest seria doncs, el calvari més llarg de la Marina Alta.

Poble	Distància (m)	Traçat
Murla	200	V
Vall de Laguar	260	ziga-zaga
Alcalalí	270	rectilini
Pedreguer	520	ziga-zaga
Ondara	700	caragolat

Figura 17. Exemple de calvaris de la Marina Alta.

A continuació la representació del calvari sobre dues imatges aèries d'Ondara. En primer lloc, corresponent a l'any 1956 on s'observen les primeres illes consolidades del barri del Crist; al Sud del carrer Nou i l'Oest de l'avinguda d'Alacant. El via crucis és pot considerar, com s'ha indicat anteriorment, íntegrament perirubà. Aquest s'obria pas entre fites de bancals i acabava a l'Ermita del Crist, rodejada de certes construccions. Aquestes però, eren cases disperses, típiques de l'entorn rural i vinculades a l'explotació del camp, com bé justifiquen l'existència dels seus riu-raus (encara en peu de casa Baidal o el de la desapareguda Casa de l'Era).

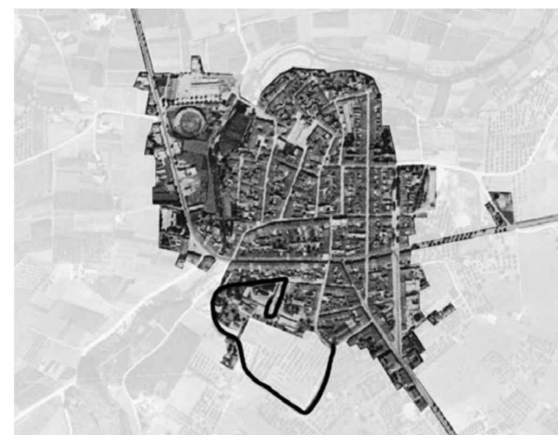

Figura 18. Traçat del Calvari superposat sobre imatge aèria d'Ondara l'any 1956

En segon lloc, una fotografia d'Ondara molt més recent corresponent a l'any 1989, on el barri ja es troba totalment consolidat i quasi en el mateix estat en que el trobem a dia de hui. En cas que el calvari continuara viu, estariem parlant d'un recorregut totalment urbà en l'actualitat.

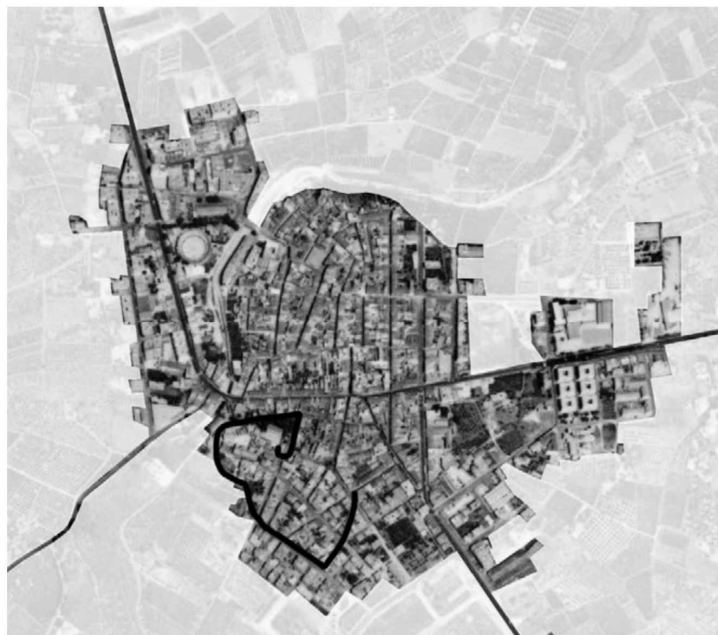

Figura 19. Traçat del Calvari superposat sobre imatge aèria d'Ondara l'any 1989

BIBLIOGRAFIA:

MALLOL I GARCIA, S., (2012): *Fent memòria del nostre passat. Els Pins. Article publicat al llibre de Festes del Crist 2012.*

MIRALLES I CEBRIÀ, R., (2013): *Ondara dels orígens a 1900.*

VVAA - MINISTERIO DE FOMENTO, (2010): *Arquitecturas Ausentes del siglo XX.*

SENDRA BAÑULS, F., (1995): *Plafons ceràmics i imatges devocionals a la Marina Alta (Alacant).*

CRÈDITS FOTOGRÀFICS:

Família Gil Vives, Figura 3 i 5

Família Martí Ginestar, Figura 7, 9, 13, 15

Família Pastor Ramiro, Figura 10

Júlia Lara Cepeda, Figura 4

Robert Miralles i Cebrià, Figura 8